

*До разової спеціалізованої вченої
ради у Донецькому державному
університеті внутрішніх справ*

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора Г.П. Власової на дисертацію Градун Світлани Анатоліївни «Правові і наукові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні», представлену до захисту у разову спеціалізовану вчену раду Донецького державного університету внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Здобувачка вірно відзначає, що однією з актуальних проблем, яка сьогодні активно обговорюється науковою спільнотою, є проблема використання поліграфа в кримінальному провадженні для встановлення правдивості чи неправдивості показань його учасників. Цей процес відбувається вже багато років, але єдиного підходу до практичного використання цього технічного пристрою так і не було вироблено ні в теорії, ні в практиці правоохоронних органів і судів. Адже імплементація інноваційних методів за допомогою науково-технічного приладу – поліграфа як засобу криміналістичної техніки сприяє одержати цінну для органів досудового розслідування оперативну інформацію, а також отримати унікальну можливість з'ясовувати об'єктивні матеріальні ознаки ідеальних слідів злочину шляхом реєстрування безпосередньої психофізіологічної реакції допитуваної особи на запитання чи іншу інформацію, що він йому надає. Застосування цього науково-технічного приладу сьогодні – це єдина процедура роботи з ідеальними слідами, підтверджена своєю ефективністю на практиці, що практично не має аналогів.

Відмітимо, що теоретичної основою наукового дослідження стали праці таких дослідників: Л. І. Аркуші, О. В. Бауліна, Р. С. Белкіна,

А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. І. Гончаренка, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, О. В. Капліної, В. В. Коваленка, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, Н. І. Клименко, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтевського, Е. Б. Сімакової-Єфремян, О. В. Одерія, М.А. Погорецького, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К.О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського та ін. Визначальним є те, що у своїй роботі дослідниця акцентувала увагу на процесуальних і непроцесуальних формах застосування поліграфа, факторах, які впливають на прийняття рішення щодо обґрунтованості і доцільності проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

Усе вищевказане свідчить про актуальність, теоретичну і практичну значимість дисертаційного дослідження С.А. Градун. В той же час, актуальність даної тематики підтверджується виконанням дисертаційного дослідження відповідно до положень комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, «Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні з проблем наук кримінально-правового циклу» (п.п. 3, 8. Розд. V), затвердженого 30 травня 2019 р. у Національній академії правових наук України.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи підтверджується використаною нормативно-правовою базою, коректною методологією, фундаментальною теоретичною та емпіричною базою дослідження.

Нормативно-правову базу дисертаційного дослідження становлять: Конституція України, кримінальне процесуальне законодавство України та інших держав, практика Верховного Суду, відомчі нормативні акти.

Теоретичну базу дисертаційного дослідження склали наукові роботи

вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінального процесу, криміналістики та інших юридичних галузей науки. Авторкою проаналізовано та використано достатню кількість доктринальних джерел.

Методологічну основу дисертаційного дослідження склали загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності. Також як науковий інструмент дослідження використано: методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо), системно-структурний метод, історико-правовий метод, порівняльно-правовий метод, соціологічні методи (опитування, експертні оцінки).

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення матеріалів 256 кримінальних проваджень (вироків судів), у яких містилися відомості щодо використання поліграфа в кримінальному провадженні, результати опитування 369 слідчих, 186 оперативних співробітників, 58 прокурорів.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в тому, що в дисертації С.А. Градун сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, які мають значення для удосконалення теоретичних положень і практики використання поліграфа в кримінальному провадженні.

Сформульовані авторкою результати є важливими у теоретичному та практичному значенні. Серед них особливо слід відмітити такі: з урахуванням існуючої практики використання поліграфа в суспільній діяльності авторкою визначено дві форми його застосування – непроцесуальну і процесуальну, де процесуальна форма реалізується лише у вигляді судової експертизи (психологічної чи психолого-психіатричної); визначені фактори, за наявності яких стає можливим прийняття рішення щодо обґрунтованості і доцільності проведення психологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

Важливим також є і удосконалення положень щодо визначення типових завдань, для вирішення яких можливе застосування поліграфа в кримінальному провадженні; обґрунтування положення щодо необхідності

прийняття Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження» та його змісту; положення і рекомендації, що стосуються використання в Україні міжнародного досвіду застосування поліграфа.

Видається цінним подальший розвиток авторкою таких напрямів: теоретичних положень, що стосуються оцінки генезису ідеї виявлення прихованих обставин в кримінальному провадженні та її наукових засад; положень щодо типового устрою і принципу роботи сучасного поліграфа, який виступає тільки реєстратором об'єктивних параметрів тестованої особи, а їх суб'єктивну інтерпретацію здійснює відповідний фахівець; положень, що стосуються наукових підходів до визначення можливостей використання поліграфа в кримінальному провадженні.

Дане дисертаційне дослідження містить й ряд інших, значимих висновків, пропозицій і рекомендацій.

Таким чином, ступінь наукової новизни дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків та рекомендацій відповідає вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Зміст та оформлення дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У *першому розділі дисертації «Наукові засади використання поліграфа в кримінальному провадженні»* розглянуто питання генезису ідеї виявлення прихованих обставин в кримінальному провадженні та її наукові засади; стан наукових уявлень про можливості використання поліграфа в кримінальному провадженні.

Авторка підсумовує, що ідея отримання засобу розпізнавання брехні під час судочинства в різні періоди історії привертала увагу правників багатьох народів. Але тільки із зародженням і розвитком природничих, соціальних і технічних наук було винайдено технічний засіб, який міг

швидко і досить точно реєструвати фізіологічні реакції людини на певні подразники (запитання, малюнки, предмети). Отримавши назву поліграфа, цей технічний засіб (прилад) здобув досить широку рекламу і застосування в різних соціальних сферах як унікальний продукт комп'ютерних технологій. На сьогодні в багатьох країнах поліграф уже десятки років застосовується в багатьох сферах суспільного життя. Використання поліграфа спрямоване на діагностування психіки людини, її внутрішнього світу, який являє собою систему суб'єктивних образів реальності і функціонує за певними законами. Зокрема, коли людина говорить неправду, відповідаючи на запитання, в неї відбуваються фізіологічні зміни – частішає пульс і дихання, підвищується тиск, посилюється потовиділення та ін. Поліграф здатен виявити це і зафіксувати (на випробувану особу надягаються спеціальні датчики), а спеціаліст, який проводить випробування, потім оцінює одержані в такий спосіб дані і вирішує, на які запитання особа реагувала незвичайно. Нетипові для даної людини реакції, зареєстровані поліграфом, дають підстави для висновку про те, коли особа говорила правду, а коли неправду. Водночас при оцінці його можливостей потрібно враховувати специфіку соціальних завдань, для вирішення яких він залучається.

На підставі вивчення практики використання поліграфа в різних країнах авторкою визначено напрями використання цього технічного засобу: для перевірки кандидатів перед прийомом на роботу в правоохоронні органи; для перевірки діючих працівників, особливо у професіях, пов'язаних з дотриманням правил безпеки; при вирішенні завдань протидії кримінальним правопорушенням.

Зазначено, що використання поліграфа правоохоронними органами при вирішенні завдань протидії кримінальним правопорушенням має два взаємопов'язаних напрями, щодо яких існують різні підходи в зазначеному аспекті. Перший з них – це оперативно-розшукова діяльність уповноважених підрозділів, стосовно вирішення завдань якої розглядається можливість

використання поліграфа під час опитування певних осіб. Другий – це кримінальна процесуальна діяльність (кримінальне провадження).

У *другому розділі дисертації «Устрій поліграфа та сучасні можливості його практичного застосування»* досліджено типовий устрій і принцип дії сучасного поліграфа; міжнародний досвід використання поліграфа; сучасні напрями використання поліграфа в Україні.

З'ясовано, що поліграф є спеціальним технічним пристроєм, призначеним для отримання інформації про зміни фізіологічного стану людини під час проведення тестування. Основна мета такого тестування полягає у встановленні емоційного напруження особи, яка піддається обстеженню, що може вказувати на її відвертість чи невідвертість при відповіді на запитання (говорить правду чи намагається її приховати). Головна особливість цього пристрою – це засіб виявлення не самої правди або брехні, а відстеження реакцій людини (як змінюється її стан у зв'язку із запитаннями, що ставляться їй). Реакції містять у собі велику кількість змін в організмі: серцевий ритм, дихання, пульс, тиск, електричний опір шкіри тощо. Таким чином, прилад виступає тільки реєстратором об'єктивних параметрів, а їх суб'єктивну інтерпретацію здатний виконати тільки відповідний фахівець.

Визначено, що у використанні поліграфа є кілька негативних моментів, на які звертають увагу зарубіжні юристи, психологи та журналісти, котрі займаються цією проблематикою. Зокрема, відзначається, що поліграф отримав шкідливий ореол безпомилкового детектора брехні, що не відповідає дійсності. Найчастіше активне застосування поліцією поліграфа та підкреслювання його ефективності пов'язано із здійсненням психологічного впливу на підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні злочину з використанням панівного уявлення про безпомилковість вказаного технічного засобу. При цьому ефективність поліграфа ґрунтується на уявленні, що допитувана людина, яка намагається приховати правду, ще до початку перевірки може змінити свою позицію і розповісти правду. Таке

дійсно іноді відбувається, оскільки особа вважає, що її обман усе одно буде виявлено «детектором брехні». Тобто позитивний результат досягається не в результаті використання «видатних» науково-технічних можливостей поліграфа, а за рахунок психологічного впливу самого факту застосування «детектора брехні».

Наголошено, що неоднозначність результатів поліграфічного тестування учасників кримінального процесу, можливість порушення прав людини та усталених правил доказування визнається перешкодою для визнання таких доказів у судах багатьох країн.

У третьому розділі дисертації «Правове регулювання використання поліграфа в кримінальному провадженні» досліджено питання правових основ використання поліграфа в кримінальному провадженні в Україні; використання поліграфа у психологічних дослідженнях; використання поліграфа при проведенні психологічної експертизи в кримінальному провадженні; використання в доказуванні висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

Визначено, що єдиною формою використання поліграфа в кримінальному провадженні є психологічна експертиза. Згідно зі статтею 10 Закону України «Про судову експертизу» експерт повинен мати вищу освіту в галузі психології з освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста та успішно пройти спеціальну підготовку і отримати відповідні кваліфікації судового експерта за спеціальністю «Психологія». Порядок використання поліграфа у процесі проведення психологічної експертизи врегульовано Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень Міністерства юстиції України. Ці нормативні документи встановлюють особливості процедур призначення та проведення психологічної експертизи, включаючи методи, що використовуються. Одним

з таких методів є опитування з використанням поліграфа, що є допустимим лише за наявності письмової згоди особи, яка опитується.

Досліджено, що доказове значення висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа визначається тим, що він може бути тільки ймовірнісним, оскільки показники цього приладу мають лише орієнтувальний характер для експерта. Якість висновку проведеного дослідження залежить від характеру поставлених перед експертом завдань, а також від низки інших факторів: рівня підготовки експерта; обсягу наданої експертові інформації; умов проведення дослідження; якості використаної апаратури і програмного забезпечення; обраної методики дослідження та ін. Аналіз висновків спеціалістів та експертів, який проводився фахівцями, показав поширеність помилкових висновків. Тому врахування зазначених факторів є необхідним при прийнятті рішення щодо доцільності проведення в кримінальному провадженні психологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

Теоретичне та практичне значення результатів дисертації полягає у тому, що висновки і сформульовані пропозиції можуть бути використані: при прийнятті рішення в кримінальному провадженні щодо проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа; для удосконалення чинних і розробки нових нормативно-правових актів; під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень спрямованих на подальший розвиток кримінального процесу та криміналістики; при викладанні курсів кримінального процесу та криміналістики, підготовці підручників, навчальних посібників та навчально-методичних матеріалів.

Повнота викладення наукових результатів в опублікованих працях здобувачки за темою дисертації. Основні положення та результати дисертації відображено у семи наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та тезах трьох доповідей на науково-практичних заходах.

Порушень правил академічної доброчесності не виявлено.

Позитивно оцінюючи зміст дослідження, його актуальність та своєчасність, логічно побудовану структуру та змістовність, належний науковий рівень, варто вказати, що як і будь-яке наукове дослідження дисертаційного рівня, дана наукова робота містить певні положення, які викликають зауваження. Зокрема:

1. На стор. 14 авторкою вказано, що нормативно-правову основу проведеного дослідження складають Конституція України, рішення Європейського суду з прав людини, кримінальне процесуальне законодавство України та інших держав, Постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативні акти. Під час ознайомлення зі змістом дослідження, посилань на рішення Європейського суду з прав людини не виявлено.

2. На стор. 35 авторка вказує, що чинний КПК України не містить прямих вказівок щодо застосування поліграфа в кримінальному провадженні, водночас у зазначеному нормативному акті відсутні й заборони щодо отримання показань учасників кримінального провадження або ж очевидців із застосуванням поліграфа. Вбачається, що саме відсутність у чинному КПК України прямих вказівок щодо застосування такого специфічного технічного засобу, як поліграф і є причиною неоднозначної судової практики. У ході кримінального провадження діяльність представників держави (сторони обвинувачення) регулюється за спеціально-дозвільним типом правового регулювання. Відповідно, правоохоронні органи мають право діяти у ході розслідування виключно у тій формі, і у той спосіб, які прямо передбачені кримінальним процесуальним законом. Врахування відсутніх заборони щодо отримання показань учасників кримінального провадження або ж очевидців із застосуванням поліграфа, у контексті діяльності правоохоронних органів, як аргумент за прийнятність використання поліграфу є недоцільним.

3. У підрозділі 3.1. дисертаційного дослідження «Правові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні» авторкою

здійснюється аналіз нормативно-правових актів (відомчих наказів та інструкцій), які регламентують застосування поліграфа у внутрішній діяльності установ та організацій, яка має опосередковане відношення до кримінального провадження (поліграфні опитування для відбору кандидатів на службу в МВС, Національну поліцію України, використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів, поліграфні опитування під час вступу на службу та проходження служби в Державному бюро розслідувань, опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України, проведення професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби за контрактом у Національній гвардії України тощо). Даний матеріал є цінним для дисертаційного дослідження, однак, видається, що даний напрям має бути розкритий у інших підрозділах даної наукової роботи (напр. підрозділ 2.3. «Сучасні напрями використання поліграфа в Україні»).

4. Не дивлячись на те, що дисертантка має наукову публікацію, яка присвячена дослідженню доказового значення висновку експертизи із застосуванням поліграфа (Градун С. А. Доказове значення висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3(2023). С. 43–46), дане питання на сторінках дисертаційного дослідження розкрито не в повному об'ємі. Наукове дослідження С.А. Градун тільки виграло б у разі приділення більшої уваги дисертантки даному питанню.

Наведені зауваження та пропозиції здебільшого носять дискусійний характер і мають бути предметом для публічної дискусії під час захисту.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота Світлани Анатоліївни Градун «Правові і наукові основи використання поліграфа в кримінальному провадженні» є завершеною роботою, сформульовані у ній наукові результати містять елементи наукової

новизни, які мають теоретичне і практичне значення для науки криміналістики та кримінального процесу. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її автор – Градун Світлана Анатоліївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент –

**доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри публічного права
факультету права та міжнародних відносин,
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка**

Ганна ВЛАСОВА